

Питання педагогічної майстерності в теорії і практиці В.О. Сухомлинського

Володимир БУРЯК,

доктор педагогічних наук, професор, ректор Криворізького державного педуніверситету

Педагогічна майстерність учителя багато в чому залежить від проникнення у внутрішній світ дітей. Заслуга В.О. Сухомлинського полягає в тому, що вирішення завдань всебічного розвитку особистості він шукав, намагаючись визначити головні, провідні якості і риси кожної дитини. Він вважав, що дитину потрібно вивчати в її динаміці, розвитку, вимагав від вихователів знання мотивів дитячих учинків, розуміння причин, які перешкоджають поступу в навчанні, етичному становленні, в суспільному житті.

В.О. Сухомлинський був переконаний, що в кожній дитині закладено добро, бажання щастя для всіх і для себе. Ідея В.О. Сухомлинського про всебічний розвиток і розкріпачення здібностей і душевних сил дитини сьогодні стрижнева і найважливіша в гуманістичній педагогіці, в її основі лежить співпраця вчителя і дітей. Тільки шляхом демократизації особистості дитини можна вирішити завдання виховання. Спираючись на педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського, більшість учителів відмовилися від командно-адміністративного стилю у навчанні та вихованні і будують свої стосунки з учнями на основі взаємодовіри та доброзичливості, спонукаючи їх до неперервного творчого і духовного становлення.

Багаторічний педагогічний досвід дозволив В.О. Сухомлинському зробити висновки про те, що педагогічна майстерність має орієнтуватися не на минуле (вчинки, здібності, що змінюються), а спостерігати, як дитина розвивається, спрямовувати цей розвиток у бік нагромадження позитивного і усунення негативного. У своїх працях він підкреслював, що вивчати, спостерігати за дитиною, зокрема за тим, як здійснюється її розумова діяльність, розвиваються її моральні якості, найкраще на природі. «Спостерігайте, як взаємодіють два світи — світ, що оточує дитину, світ природи, праці, суспільних відносин, і внутрішній духовний світ людини, — радив молодим учителям В.О. Сухомлинський. — Спостерігайте, як дитина думає, переживає... Умійте читати найтонші рухи думки, почуття, переживання в кожному русі дитини і особливо в її очах» [1].

Складовою педагогічної майстерності В.О. Сухомлинський вважав уміння вчителя враховувати вікові особливості учнів. Він звертав увагу класних

керівників на те, щоб добре знали особливості фізичного і психологічного розвитку дітей, не допускали механічного перенесення змісту і методів роботи серед дорослих у дитяче середовище.

Майстерність педагога, на думку В.О. Сухомлинського, тісно пов'язана з турботою про здоров'я дітей. Без знання стану здоров'я дітей не може бути успішної організації навчально-виховного процесу. Від жаттерадісності, бадьорості дітей залежить їхнє духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, моральне становлення, віра у свої сили. Постійне вивчення духовного світу вихованця та чутине ставлення до нього як підвищення педагогічної культури вихователів і батьків В.О. Сухомлинський вважав неодмінною умовою зміцнення здоров'я дітей.

Найважливіше педагогічне уміння, за В.О. Сухомлинським, — брати до уваги індивідуальні особливості школярів. Він підкреслював, що за масовими, ефективними заходами не слід забувати про своєрідність особистості. Кожному вихованцю властиві, крім загальних, типових якостей, і неповторні індивідуальні риси. У цьому розумінні кожна дитина — унікальний світ, куди вчитель може проникнути за допомогою особливого педагогічного «ключика».

Як і А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський був переконаний, що виховати особистість через дитячий колектив — це не означає «стригти всіх під один гребінець». Необхідно створювати умови для того, щоб кожен член колективу зберіг свою індивідуальність, розвивав свої позитивні якості. Завдяки багатогранним взаємовпливам у колективі збагачується, зростає не тільки індивідуальність, а й сам колектив. «Знати дитину, — підкреслював Василь Олександрович, — це та найголовніша точка, де перетинаються теорія і практика педагогіки, де сходяться всі лінії педагогічного керівництва

шкільним колективом» [2, с.44].

В.О. Сухомлинський одним із перших вітчизняних педагогів підкреслив важливість врахування особливостей розвитку й інтересів хлопчиків і дівчаток. Не можна не зважати на те, що в підлітковому віці вони по-різному ставляться до шкільних справ: хлопчики відчують незадоволення багатьма аспектами суспільного життя, де дівчатка досить успішні. У позакласних справах дівчатка почуваються більш умілими, ведуть усі справи самостійно, позбавляють хлопчиків будь-якої ініціативи. Ці відмінності В.О. Сухомлинський тісно пов'язував із тими фізіологічними процесами, які відбуваються в організмі підлітка. Він рекомендував педагогам під час розробки методик звертати увагу на особливості статевого виховання.

Моральні аспекти останнього передбачають особливу увагу організації співпраці хлопчиків і дівчаток. Відтак В.О. Сухомлинський був переконаний, що «у вихованні хлопчиків потрібно створювати спеціальні умови для того, щоб вони стали справжніми чоловіками» [3, с.127]. Насамперед, вважав педагог, слід привчити хлопчиків до того, щоб вони всюди брали на себе більше навантаження, більшу відповідальність. Важливе виховне значення має також те, щоб у молоді роки хлопчики пізналися тим, що вони майбутні воїни, захисники своєї Батьківщини. «Я тисячі разів переконувався: для того, щоб хлопчики вирости справжніми чоловіками, щоб у шкільному колективі стосунки були пройняті духом лицарської турботи чоловіків про жінок, щоб найменший прояв грубості або цинізму викликав протест і засудження колективу, хлопчики повинні бути, безперечно, сильнішими за дівчаток, повинні бути загартованими «чоловічими» труднощами», — писав В.О. Сухомлинський [3, с.131].

Учителі враховують особливості хлопчиків, їхнє захоплення технікою і

спортом, їхній інтерес до роботи загону юних прикордонників або юних розвідників, прагнення до романтики трудових походів і складних справ суспільно-трудового характеру. Дуже важливо спеціально організувати розподіл обов'язків, передбачити й викликати прояв уваги до дівчаток як до більш слабких, турботу про них.

Відзначаючи специфіку роботи з хлопчиками, В.О. Сухомлинський підкреслював, що вона не може бути ефективною без участі дівчаток. Дівчатка також беруть участь у всіх справах: і у війсьній грі, і в трудових походах, і в розвідці. «Вони часто проявляють більшу, ніж хлопчики, витримку, більшу мужність і силу духу, — зауважував педагог, — і саме завдяки цьому виховують хлопчиків справжніми чоловіками, а самі виховуються справжніми жінками» [3, с. 130].

Педагогічна майстерність полягає в тому, щоб із малих літ у дитячому колективі будувати стосунки між хлопчиками і дівчатками на основі душевної чуйності і сердечності. В.О. Сухомлинський писав: «Гарне, правильне виховання, правильна підготовка до народження чоловіка та жінки — саме у створенні сердечних, чуйних відносин, при яких одна людина закладає свої сили в іншу» [4, с. 75].

На основі багаторічного досвіду В.О. Сухомлинський розвинув положення про те, що в підлітковому та юнацькому віці стосунки між хлопчиками і дівчатками слід будувати на духовній спільності інтересів, потреб, запитів, оскільки багатство морального, інтелектуального, емоційного й естетичного життя особистості, обмін духовними багатствами — це важлива складова взаємного пізнання людини людиною.

Для того, щоб вивчити дитину, підкреслював В.О. Сухомлинський, слід вивчати не лише її вікові та індивідуальні особливості, умови життя в сім'ї, стан її здоров'я, а й її духовний світ, її думки, почуття, прагнення. Педагог постійно вказував на необхідність вивчення саме внутрішнього світу школяра, мотивів його поведінки. «Чим живе дитина. Що її турбує й тривожить, у чому її радість й печаль, як вона ставиться до людей, як входить навколишній світ у її душу — усе це виражається в глибоко індивідуальних, особистих переживаннях, думках, прагненнях, потребах, учинках,» — писав він [5, с. 6].

Підвищенню педагогічного авторитету сприяє спільна діяльність учителя і вихованців. Вихователя й учнів мають об'єднувати загальні справи, захоплення. У книжці «Серце віддаю дітям» В.О. Сухомлинський відзначав, що «справжня школа — це багатогранне духовне життя дитячого колективу, у якому вихователь і вихованець об'єднані розмаїтими інтересами і захопленнями» [6, с. 7].

Від педагогічної майстерності учителя залежить і успішна робота з не-

благополучними, важкими дітьми. Важкі діти — це діти, стосовно яких колись і кимось був допущений педагогічний прорахунок, педагогічна помилка, проігнорований принцип індивідуального підходу до виховання. Важкі — це діти, на яких часно не звернули уваги, не вжили своєчасних заходів щодо виправлення їхньої поведінки. Інакше кажучи, до категорії важких потрапляють підлітки, у яких не склалися стосунки з батьками, з учителями, які не знайшли свого місця в класному колективі, не змогли самоствердитися у ньому.

Спіраючись на великий педагогічний досвід, В.О. Сухомлинський доходить висновку, що найчастіше до важких потрапляють діти, які слабо встигають у навчанні. У багатьох школах уже в початкових класах спостерігається чіткий поділ на «гарних» і «поганих». Гарні — це ті, хто добре навчається, погані — ті, котрі відстають у навчанні. На жаль, відзначав В.О. Сухомлинський, часто до цього поділу на «позитивних» і «негативних» вдаються не тільки діти, а й учителі.

Діти давно змиршилися з думкою, що в актив класу найчастіше вибирають відмінників, найцікавішими справами керують ті, хто встигає в навчанні. Двієчнику рідко вдається проявити свій спортивний, музикальний, організаторський чи який-небудь інший талант, що допоміг би йому самоствердитися в колективі. Оскільки в навчанні досягти успіхів нелегко, а іноді й неможливо, суспільних справ йому не доручають, адже в сім'ї, у школі важкий підліток найчастіше відчуває дискомфорт, шукати позитивні враження йому доводиться деінде.

У своїй статті «Про важких підлітків», «Про важкого учня і його товаришів» В.О. Сухомлинський вказував на необхідність прояву педагогічного оптимізму, опори на позитивні риси особистості в подоланні негативного. У великій повазі до сил і можливостей підлітків В.О. Сухомлинський вбачав шлях виправлення неблагополучних учнів. Він пропонував «лікувати» важких школярів через залучення їх до серйозних справ, спільної праці, суспільної роботи. Зіткнення зі складними обставинами, розуміння відповідальності за доручену справу пробуджують у важких підлітків усі внутрішні позитивні духовні сили, активізують бажання боротися з власними недоліками. Педагог має бути переконаним, що немає і не може бути невинуватих дітей, слід відмовитися в перевихованні від песимізму, розмови на високих тонах, застосування каральних функцій як головного шляху виправлення. «Не можна відмахуватися від важких дітей, звільнятися від них за будь-яких умов, — говорив В.О. Сухомлинський, звертаючись до учителя. — Мистецтво вихователя полягає не в тому, щоб одним рухом зробити із важкого вихованця тихого, слухняного (це і неможливо), а в тому,

щоб утримати його у сфері свого впливу і потім поставити на правильну стежку життя» [7].

У вихованні важких дітей В.О. Сухомлинський надавав великого значення духовній близькості учнів із педагогом, який має мудрий життєвий досвід. Безпосереднє спілкування з учителем дозволяє школяреві розібратися в правильності своїх суджень, поглядів, учинків. «Практика виховної роботи, — відзначав В.О. Сухомлинський, — глибоко переконала нас у тому, що завдяки постійному духовному спілкуванню з ідеальною людиною, завдяки особистій праці вихованець уже в роки ранньої юності ставить перед собою свою життєву мету» [8, с. 93].

Без дорослого товариша неможливе формування морального обличчя та працелюбності підлітка, ним повинен стати вчитель. Створити таке духовне спілкування, як справедливо зауважував В.О. Сухомлинський, — найвищий ступінь майстерності вихователя. Дуже важливо, на його думку, «знайти шлях до серця дитини, підійти до неї так, щоб будь-яка справа, до якої вона залучається, ставала для неї потребою, мрією, а вихователь — її товаришем, другом, однодумцем» [9, с. 15].

Важливою складовою педагогічної майстерності В.О. Сухомлинський вважав уміння вчителя обходитися без покарання. Він відкидав положення про те, що покарання підлітків, старшокласників є об'єктивно необхідним засобом виховання. Василь Александрович доводив, що страх перед покаранням психологічно пригнічує учня, віддаляє вихователя від вихованця. Покараннями виховується, як справедливо, нещирість, озлобленість, безсердечність, жорстокість, «моральна товстшкірність».

Фізичні покарання є трагедією болю і образи, трагедією жорстокості, дитячого терпіння. Вони притуплюють найкращі якості в дітях, сприяють розвитку в них брехні та лицемірності, болягузтва і жорстокості, спонукають до злоби та ненависті до старших. «Абсолютно нормальне виховання не повинне знати покарань», — стверджував В.О. Сухомлинський [10].

Шлях до високої педагогічної майстерності у В.О. Сухомлинського пролягав від оволодіння технологією виховання до осягнення духовного світу школярів, до засвоєння глибоких і тонких способів утвердження в дитячому середовищі правди, справедливості, добра і людяності. Якщо в перші роки своєї педагогічної діяльності В.О. Сухомлинський у принципі визнавав необхідність покарань як ефективного в певних випадках методу виховання, то в останні роки він вважав, що виховання несумісне з покаранням учнів. Безперечно, малися на увазі такі покарання, як грубе вичитування, різке висміювання, виставлення із класу, спеціальні записи-скарги у щоденнику, які фактично спонукають батьків до фізично-

го покарання, позбавлення участі у тій чи іншій колективній роботі або розвазі. «Покарання у вихованні моральних звичок — річ неприпустима, — писав В.О. Сухомлинський. — Там, де мають місце покарання, де за кожен негативний учинок передбачено відповідне покарання, й мови не може бути про моральні звички» [4, с.198].

Разом із тим В.О. Сухомлинський добре розумів, що від таких видів покарання, як зауваження, засудження, заниження оцінки за поведінку, відмовитися поки що неможливо. Однак він був переконаний, що необхідно підняти педагогічну майстерність у школі на такий рівень досконалості, за якого потреба у шкільних покараннях зникне назавжди.

В.О. Сухомлинський відкрив цікаву закономірність використовуваного методу: найбільша шкода покарання полягає в тому, що покараному вже не треба докладати зусиль для того, щоб стати кращим. Звертаючись до вчителя, він писав: «Якщо дитина зазнала стресу, пов'язаного з покаранням, в її душі послаблюються внутрішні сили, призначені для самовиховання самою людською природою. Чим більше покарань і чим вони жорстокіші, тим менше самовиховання» [11].

Педагогічна майстерність вихователя визначає і стиль взаємовідносин у дитячому колективі, його духовну атмосферу. В.О. Сухомлинський неодноразово підкреслював необхідність проникнення в духовний світ школяра, обережність у застосуванні засобів колективного впливу, бо їх грубе використання може призвести до прояву «товстошкірості», знуцання над почуттями дитини. «Адже нерідко, — зазначав він, — вихователі намагаються домогтися навіть того, щоб дитячий колектив підтримав покарання, накладене на школяра, створюють видимість громадської думки в дітей, навіть роблять спроби карати від імені колективу. Ці спроби завдають великої шкоди, оскільки викликають дезорієнтацію у тому невеликому досвіді суспільного життя, який є у школярів. Значно краще, коли діти вже з молодших класів бачать у засуджуваних учинках друзів помилки і скеровують свої зусилля на те, щоб допомогти товаришам виправити їх. Нехай у цій допомозі будуть й елементи засудження, проте засудження доброзичливого, яке не завдасть дитині незаслуженої образи. Досвідчені вчителі вміло використовують обставини, що склалися в колективі, для того, щоб колектив тонко, по-дружньому висловив своє ставлення до того чи іншого вчинку» [12, с.45–46].

Відводячи важливу роль реалізації цього положення, В.О. Сухомлинський пропонував формувати стосунки в учнівському колективі на основі взаємної вимогливості, через справжню дружбу і товарищескість. Щоб виховати почуття моральної краси, необхідні душевна чуйність вихователя, грома-

дянськість, палка готовність утверджувати правду і справедливість.

В останні роки В.О. Сухомлинський теоретично обґрунтував думку про те, що не можна всі помилки та недоліки учнів робити предметом обговорення дитячого колективу. На відміну від колективу дорослих, такий колектив не здатний вирішувати чию-небудь долю. Не слід класну годину перетворювати на судилище, а учня — на підсудного. Усе це принижує людську гідність школяра, завдає йому болю і призводить до негативних наслідків. Ось чому В.О. Сухомлинський у роботі «Сто порад учителям», відповідаючи на запитання «Що можна й чого не можна обговорювати в шкільному колективі», перераховуючи різні вчинки учнів, дійшов висновку: «Нічого». Це означає, що потрібно повністю відмовлятися від розгляду й обговорення в шкільному колективі негідних учинків, порушень. У добре організованому колективі до мінімуму звужується сфера «адміністративного втручання» в життя кожного окремого учня. Ідеальним В.О. Сухомлинський вважав колектив, у якому регулятором поведінки є моральні норми. Виховати такий колектив можна через формування громадської думки, через виявлення колективної сили, здатної захистити істинно гуманістичні ідеали.

Теорія і практика В.О. Сухомлинського є переконливим прикладом педагогічного оптимізму, що утверджує необмежені можливості формування підростаючої особистості. Гуманістична позиція В.О. Сухомлинського у вихованні доброти, душевної м'якості і громадянськості була чіткою і принциповою.

В.О. Сухомлинський вважав, що школа повинна давати дітям передусім багато радісних переживань. У Павлиші він створив для дітей «школу під голубим небом» — «школу радості», — яка виходила з ідеї: дитина за своєю природою є допитливим дослідником і відкривачем світу. Василь Олександрович мріяв про те, щоб перед дітьми відкривався чудовий світ у яскравих фарбах, живих звуках, казці, у власній творчості. З цих позицій він підходив до розуміння сутності дитячої романтики, яку вбачав у тому, щоб «хлопчики та дівчатка, роблячи що-небудь необхідне для суспільства, почували себе щасливими» [4, с.221].

Щирою турботою про підростаючу особистість, наполегливим пошуком створення школи, де дітям було б цікаво і радісно жити й навчатися, проіняті майже всі праці В.О. Сухомлинського. Не випадково більшість дослідників його величезної спадщини звертають увагу саме на цей аспект багатогранної педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського. Так, ряд дослідників, аналізуючи праці педагога, відзначають, що В.О. Сухомлинський не тільки теоретично обґрунтовував можливість здійснення гармонійного роз-

витку особистості дитини, а й показав конкретні шляхи реалізації цього завдання. Розвиваючи ідеї А.С. Макаренка про те, що без дитячої радості, без мажору, без справжньої гри інтелектуальних і фізичних сил не може бути істинної гармонії, В.О. Сухомлинський розробив цілісну концепцію виховання, де праця і дитяча радість є могутніми стимулами формування естетичних і моральних начал становлення людської гармонії.

Педагогічна майстерність полягає в тому, щоб дати дитині радість творчості, віру в себе, у свої сили. Учителю потрібно багато мудрості, душевності, ширості, щоб у кожній дитині бачити особистість, щоб радіти її постійному розвитку і вдосконаленню. У цій радості — сутність педагогічної праці.

Майстерність, мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості, учив В.О. Сухомлинський, полягає в умінні педагога відкрити абсолютно перед кожною, навіть перед найнеблагополучнішою, найважчою в інтелектуальному розвитку дитиною, ті сфери її духовності, де вона може досягти вершини, проявити себе, заявити про себе, черпати сили з джерела людської гідності, почувати себе не обділеною, а духовно багатою.

Василь Олександрович був одним із перших, хто звернув найсерйознішу увагу на формування в школярів інтелектуальних умінь і навичок. Для того, щоб гарно навчатися, вважав він, учням потрібні певні уміння і навички. Людський розум необхідно навчити мислити, запам'ятовувати, відтворювати. Коли школяр прагне навчатися, йому буде цікаво і радісно працювати. Він буде прагнути до знань. Багаторічні спостереження переконали В.О. Сухомлинського: діти погано навчаються зазвичай через те, що не вміють працювати. Щоб учень навчався із захопленням, щоб постійно розвивався і зміцнювався його розум, йому слід пояснити, що із навчального матеріалу необхідно чітко запам'ятати для того, аби за допомогою цих знань він здобував нові, який навчальний матеріал необхідно просто зрозуміти і в чому потрібно лише розібратися, осмислити, аби мати про цей матеріал уявлення.

Отже, проникнення вчителя в психологію дитинства, уміння берегти і цінувати довіру дитини, педагогічний такт В.О. Сухомлинського розглядає як неодмінну умову ефективності педагогічних впливів. Ці твердження В.О. Сухомлинського відповідають вимогам сучасної гуманістичної педагогіки. В.О. Сухомлинський спирався на внутрішні духовні сили школяра, на його активне ставлення до дійсності. Він прагнув визначити той психологічний стан, на якому базуються стосунки між учителем і учнем.

У практичній і теоретичній діяльності В.О. Сухомлинського отримала свій подальший розвиток глибоко гуманістична сутність педагогіки, її опти-

містичний підхід до дитини, довіра й повага до неї, віра у можливість її виховання й удосконалення, що цілком відповідає ідеї гуманізації і демократизації школи, особистості учня.

Література

1. Сухомлинский В.А. На нашей совести человек // Учит. газета. — 1964. — 10 декабря.
2. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы. — М., 1973.

3. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. — М.: Просвещение, 1981.
4. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. — М.: Мол. гвардия, 1971.
5. Сухомлинский В.А. Воспитание гражданина // Воспитание школьников. — 1966. — №1.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Рад. школа, 1974.
7. Сухомлинский В.А. О трудных подростках // Учит. газета. — 1957. — 5 марта.

8. Сухомлинский В.А. Нравственный идеал молодого поколения. — М.: Изд-во АПН СССР, 1963.
9. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. — М.: Просвещение, 1969.
10. Сухомлинский В.А. Вижу человека // Лит. газета. — 1967. — 27 сентября.
11. Сухомлинский В.А. Воспитание без наказаний // Правда. — 1968. — 22 марта.
12. Сухомлинский В.А. Верьте в человека. — М.: Молодая гвардия, 1960.

Вітаємо!

Михайлу Фоменку — 70!

Нинішнього березня виповнюється 70 років від дня народження колишньому міністру народної освіти України, заслуженому працівникові народної освіти Михайлу Володимировичу Фоменку.

Народився М.В. Фоменко в Запорізькій області, славнозвісному за часів громадянської війни Гуляйпільському районі, в селі Копані. Батько, Володимир Никифорович, і мати, Марія Силівна, були селянами, працювали в колгоспі. На початку Великої Вітчизняної війни батько пішов на фронт, де і загинув у 1943 році під час визволення Мелітополя.

Роки дитинства ювіляра позначені великою матеріальною скрутою. В період фашистської окупації, у повоєнний час розрухи мати з трьома маленькими дітьми ледь зводила кінці з кінцями. Працюючи в полі з ранку до ночі, вона змогла зберегти дітей, не дала їм померти від жахливого голоду після війни.

Вчився Михайло в Копано-Лиманській початковій однокомплектній школі, що містилася в колишньому панському маєтку серед степу, куди ходили діти з трьох невеличких сіл (хуторів) за 2 км. Після закінчення початкової школи пішов навчатись до Верхне-Терсянської семирічки, до якої треба було щоденно долати чотирикілометровий шлях туди й назад.

У 1948 році, закінчивши семирічку, М.В. Фоменко вступає на навчання до Гуляйпільського педагогічного училища на відділення початкових класів.

З 1952 року розпочалася педагогічна діяльність молодого спеціаліста. Закінчивши педучилище, він отримує призначення на посаду вчителя початкових класів до середньої школи №1 села Водяне Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області. Десять років працює в сільській школі вчителем початкових класів, мови та літератури, музики в селі Водяне, останні 2 роки — завучем Водянської восьмирічної школи №3. Одночасно навчається в Запорізькому державному педагогічному інституті на філологічному факультеті, який закінчив у 1961 році.

У 1962 році М.В. Фоменко з дружиною — вчителькою та двома дітьми пе-

реїхав на постійне місце проживання в шахтарське місто Горлівку Донецької області, де тоді була потреба в педагогічних кадрах. Спочатку влаштувався на посаду заступника директора залізничної середньої школи №84 м. Горлівки, а з вересня 1962 року його призначають директором середньої школи-новобудови №55.

З перших днів роботи школи виникла необхідність у пошуку і запровадженні ефективних форм управління школою, взаємодії учнівського і педагогічного колективів. А вже в школі-новобудові навчались понад 2 тис. учнів, які прийшли з багатьох шкіл, при цьому значна частина старшокласників (по десять паралельних 9–11-х класів). Більшість вчителів — вчорашні випускники університетів і педінститутів. Пізніше досвід роботи школи з розвитку учнівського самоврядування був схвалений союзними органами освіти і молодіжними організаціями.

У 1965 році М.В. Фоменко призначається завідуючим Центрально-міським районним відділом народної освіти м. Горлівки, а згодом, у зв'язку з утворенням міськвико, — завідуючим Горлівським міським відділом народної освіти.

З 1967 по 1969 рік М.В. Фоменко працює першим заступником завідуючого Донецьким обласним відділенням народної освіти в Донецьку.

З 1969 до 1974 року М.В. Фоменко на партійній роботі: спочатку — в Донецькому обкомі партії, а потім — у відділі науки і навчальних закладів ЦК Компартії України в м. Києві.

З 1974 року М.В. Фоменко повертається до роботи на ниві освіти: спочатку — на посаді першого заступника міністра, а з 1979 і до 1990 року — міністра народної освіти України.

Це був період, коли в Україні здійснювалось велике шкільне будівництво. За 1980–1990 рр. було введено в дію загальноосвітніх шкіл на 1 млн 700 тис. учнівських місць, що дозволило замінити малоприсадатні шкільні приміщення, посадити за парти в школах-новобудовах кожного шостого учня. В окремі роки вводилося в дію понад тисячу нових шкіл!

Паралельно з цим вирішувались питання забезпечення шкіл необхідним

обладнанням, переходу на кабінетну систему навчання. Основна частина випускників восьмих класів навчалися для здобуття загальної середньої освіти в 9-х класах загальноосвітніх шкіл, технікумах та профтехучилищах. Здійснено також перехід на безкоштовне забезпечення учнів підручниками, з'явилися школи з поглибленим вивченням окремих предметів, на селі з'явився новий тип навчального закладу — «школа — дитячий садок», налагоджено харчування учнів у школах.

Значна увага була приділена забезпеченню шкіл педагогічними кадрами, поліпшенню якості їх підготовки. Переважна більшість вчителів мали відповідну педагогічну освіту, а вже щорічно університети і педагогічні навчальні заклади направляли на роботу до загальноосвітніх шкіл до 30 тис. молодих педагогів.

Широко проводилась експериментальна робота, впроваджувався передовий педагогічний досвід. А вже саме в ці роки з'явилися нині відомі в Україні і за її межами авторські школи О.А. Захаренка (Сахнівська на Черкащині), М.П. Гузика (Одеса), досвід таких вчителів, як В.Ф. Шатаров, Т.Л. Сірик, І.А. Коровай, Б.І. Дегтярьов та багатьох інших. Відомі експерименти навчання дітей з шести років, організація шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів та ін.

Безперечно, у розв'язанні цих питань велику організаційську роботу проводило і Міністерство освіти, яке протягом 11 років очолював М.Ф. Фоменко. Він двічі обирався депутатом Верховної Ради (десяте і одинадцяте скликання), його праця була відзначена урядовими нагородами.

У 1990 році М.В. Фоменко був призначений на посаду завідуючого відділом освіти, культури, охорони здоров'я та соціального забезпечення Кабінету Міністрів України. Як педагог-практик, відомий фахівець у галузі управління освітою він обраний дійсним членом Академії педагогічних наук України.

З 1996 року М.В. Фоменко — на заслуженому відпочинку.

Працівники редакції журналу «Рідна школа» та освітяни України сердечно вітають Михайла Володимировича Фоменка з ювілеєм, бажають йому козацького здоров'я та сімейного благополуччя.